

بابای فارسی هند

ادریس احمد*

زبان و ادبیات فارسی در هند سابقه طولانی دارد. در این مدت، صدها شاعر، نثرنویس، مورخ، تذکره‌نویس به وجود آمده از تخلیقات گران‌بهای خود ادبیات فارسی را در هند غنی ساختند. با پیشرفت صنعت چاپی در هند بسیاری متون فارسی و دیوان‌های شعرا از مراکز مختلف در هند مانند کلکته، حیدرآباد، بمبئی، دهلی، علیگره، کانپور، رامپور و ده‌ها شهر دیگر به چاپ رسیده ولی صدها نسخه‌های خطی هنوز در کتابخانه‌ها، موزه‌ها، آرشیوها و کتابخانه‌های شخصی محفوظ نگهداشته می‌شوند در قرن گذشته محققین نامدار و نویسندگان و ادب دوستان مانند شبلی نعمانی (۱۹۱۴-۱۸۵۷ م)، صباح‌الدین عبدالرحمن (۱۹۷۸-۱۹۱۱ م)، هادی حسن (۱۹۶۳-۱۸۹۴ م)، محمد اسحاق (۱۹۶۹-۱۸۹۸ م)، پروفیسور محمد شفیع (۱۹۴۲-۱۸۸۳ م)، محمود شیرانی (۱۹۶۶-۱۸۸۰ م)، پروفیسور نذیر احمد (۲۰۰۸-۱۹۱۵ م)، پروفیسور سید حسن (۱۹۸۸-۱۹۱۱ م) سید امیر حسن عابدی (۲۰۱۱-۱۹۲۱ م) و بسیاری دیگران خدمات ارزنده‌ای در ادبیات فارسی انجام داده و یک دور جدید تحقیق و تنقید در ادبیات فارسی را آغاز نمودند.

از میان این بزرگان بعضی چندین بار از ایران بازدید نموده و با علما و فضایی ایران ملاقات نموده و با ادبیات فارسی جدید آشنایی حاصل کردند. این دید و بازدید دانشوران در فروغ ادبیات فارسی جدید خیلی کمک نموده است. بعد از استقلال هند به‌خصوص در پنجاه سال گذشته در ترویج و تدریس زبان و ادب فارسی در نتیجه

---

* دانشیار بازنشسته فارسی، دانشگاه دهلی، دهلی.

مساعی مجاهدانه بعضی از دانشوران و همکاری مرکز تحقیقات فارسی و خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران دهلی‌نو که زندگانی خود را برای خدمت ابیات فارسی وقف نمودند، پیشرفت قابل ملاحظه به نظر می‌رسد.

میان این روشن‌فکران که شمع ادبیات فارسی در هند را بعد از نیمهٔ اخیر قرن بیستم میلادی فروزان داشتند، پروفسور نذیر احمد مرحوم (م: ۲۰۰۸ م) پروفسور سید حسن (م: ۱۹۸۸ م) از دانشگاه پتنا پروفسور سید امیر حسن عابدی سرفهرست می‌باشند. بعد از رحلت پروفسور نذیر احمد بزرگ‌ترین شخصیت ادبیات فارسی در هند پروفسور سید امیر حسن عابدی بود که با وجود کهنسالی همواره در خدمت ادبیات فارسی فعال و خستگی‌ناپذیر بود.

طبق احوال زندگانی خود پروفسور عابدی در «عابدی‌نامه» نوشته که اسلاف او میرمعلى زیدی الواسطی در اوستای «بجولی» اعظم‌گره زندگی می‌کردند وقتی که دولت انگلیسی سراسر راضی و دارایی ایشان را ضبط نموده ایشان به «کیدپور» اعظم‌گره نقل مکانی کردند بعد، اجداد سید امیر حسن عابدی «گنگولی» اعظم‌گره را وطن خود قرار دادند. در همین جا به تاریخ ۲۱ ژوئیه ۱۹۲۱ م/ ۱۳۰۱ هـ ش سید امیر حسن عابدی چشم به جهان گشود.

دوران اقامت در ایران پروفسور نذیر احمد و پروفسور سید حسن، رفیق و دوست ایشان همراه بودند و این قدر روابط نزدیکی و رفیق صادق بودند که دیگر رفقا برای این سه دوست صمیمی لفظ «تثلیث» استعمال می‌کردند. در این مدت، ایشان در تهران با شعرا، ادبا، اساتید و دانشوران مانند استاد عبدالعظیم قریب، استاد پورداوود، استاد بدیع‌الزمان فرزوانفر، دکتر احسان یار شاطر، نیمایوشیج، نادر نادرپور، هوشنگ ابتهاج سایه، ذبیح الله صفا، سیمین بهبهانی بارها ملاقات کرده از ایشان استفاده نمودند.

آثار ادبی پروفسور عابدی

پروفسور عابدی همواره در تلاش نسخه‌های خطی از کتابخانه‌های گوشه و کنار هند، موزه‌ها، ذخیرهٔ شخصی، بازدید نموده. کتاب‌های زیاده تألیف و ترجمه و تصحیح و تدوین نموده است. آثار ادبی ایشان برحسب ذیل می‌باشد:

۱. **وکرم اُروشی:** ترجمه فارسی این اثر کالیداس شهیر و چیره‌دست زبان سانسکریت را پرفسور عابدی تصحیح و ترتیب داده و شورای روابط فرهنگی آن را در سال ۱۹۵۹ م به چاپ رسانده علاوه بر تدوین و تصحیح این نمایشنامه پرفسور عابدی طی مقدمه خود به این ترجمه تاریخچه مفصل نمایشنامه‌نویسی در هند را هم آورده است.
۲. **گلزار حال یا طلوع قمر معرفت:** «پر بود چندرا» کتابی سانسکریت که بنوالی داس ولی، منشی داراشکوه آن را به فارسی ترجمه کرده بود پرفسور عابدی با همکاری دکتر تارا چند این ترجمه فارسی را ترتیب داده در سال ۱۹۶۱ م از علیگره به چاپ رساند. پرفسور عابدی در پیشگفتار احوال و آثار منشی بنوالی داس ولی را نیز شرح داده.
۳. **جوگ وشست:** کتابی مذهبی هندوان است مترجم ناشناخته. این اثر فلسفه و دین هندوان را به‌دستور داراشکوه از سانسکریت به فارسی برگردانده شده پرفسور عابدی با همکاری دکتر تارا چند جوگ وشست را ترتیب داده با پیشگفتار مفصل در سال ۱۹۶۸ م در علیگره به چاپ رسیده است.
۴. **مثنوی سوز و گداز:** نوعی خبوشانی در مثنوی سوز و گداز پیش آمدستی (خودسوزی) را که در دوره اکبر شاه صورت می‌گرفت، بیان کرده است. پرفسور عابدی این مثنوی را با مقدمه مفصل درباره احوال و آثار نوعی خبوشانی و داستان‌های دیگرستی ترتیب داده، بنیاد فرهنگ ایران در سال ۱۹۷۰ م این اثر را به چاپ رسانده.
۵. **داستان پدماوت:** سروده ملک محمد جائسی (۹۹۹-۹۰۶ ه) شاهکار ادبیات هندی به‌شمار می‌رود. چندین بار به فارسی این داستان را برگردانده شده و با پیشگفتاری محققانه در سال ۱۹۷۲ م به چاپ رسید.
۶. **پنچاکیانہ:** پنچاکیانہ ترجمه فارسی اثر کلاسیکی پنچاتنترا می‌باشد که خالقداد عباسی آن را در دوره اکبر پادشاه از سانسکریت به فارسی برگردانده بود. پرفسور عابدی و دکتر تارا چند پنچاکیانہ را از نسخه خطی منحصر به فرد که کهنه و موریانه خورده بود با دقت زیادی و تحقیقی ده ساله ترتیب داده در دانشگاه اسلامی علیگره در سال ۱۹۷۳ م به چاپ رسید.

۷. **کتابسرت ساگر (دریای اسمار):** کتابی است مشتمل بر داستان‌های اخلاقی و افسانه‌ها مترجم آن مصطفی خالقداد عباسی در دوره اکبر پادشاه می‌زیسته است. پروفیسور عابدی با کاوش و تلاش بسیار نسخه خطی گم‌شده را کشف نمود. دو نسخه خطی آن در ایندیا آفیس و در کتابخانه حیدرآباد محفوظ نگهداشته می‌شوند. پروفیسور عابدی با کاوش چندین سال آن را تصحیح و ترتیب داده و با کمک مرکز تحقیقات فارسی، رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، دهلی‌نو در سال ۱۹۹۷ م به چاپ رسید.

به‌علاوه این تراجم از سانسکریت به فارسی آثار دیگر پروفیسور عابدی درج ذیل

می‌باشند:

۸. **مثنویات فانی کشمیری:** پروفیسور عابدی چهار مثنوی فانی کشمیری را تصحیح نموده است در این مثنوی‌ها زندگانی و اوضاع اجتماعی و فرهنگی مخصوصاً در کشمیر بیان شده است. اکادمی هنر و فرهنگ و زبان‌های جمو و کاشمیر این مثنوی‌ها را در سال ۱۹۶۴ م چاپ نموده. پیشگفتار مفصل پروفیسور عابدی هم شامل آن می‌باشد.

۹. **منتخب اللطایف:** تذکره شعرای برجسته فارسی و اردو می‌باشد که تاکنون شناخته نشده بود. همراه با پیشگفتار مفصل پروفیسور عابدی در سال ۱۹۷۱ م در ایران به چاپ رسید.

۱۰. **تاریخ سلاطین صفویه:** مأخذ مهم تاریخی پادشاهان صفوی ایران است این اثر تاریخی در شهر احمدنگر در هند نوشته شده و استنساخ شده بود. نام نویسنده معلوم نیست. نویسنده، مشاهدات و نظرهای خود را درباره تاریخ این دودمان شاهی مطرح نموده که اهمیت آن را افزوده است. با پیشگفتار و تعلیقات پروفیسور عابدی در سال ۱۹۷۵ م از طرف بنیاد فرهنگ ایران به چاپ رسید.

۱۱. **احوال و آثار ابوطالب کاشانی:** در این کتاب احوال و آثار ابوطالب کلیم کاشانی ملک‌الشعرا دربار شاهجهان پادشاه مورد بررسی قرار گرفته است. با پیشگفتار پروفیسور عابدی، انجمن فارسی دهلی‌نو این کتاب را در سال ۱۹۸۳ م به چاپ رسانده است.

۱۲. عصمت‌نامه یا قصهٔ مینا و لورک: داستان عشق مینا و لورک در این مثنوی بیان شده است. پروفیسور عابدی این مثنوی را ترتیب داده و مرکز تحقیقات فارسی در هند در سال ۱۹۸۵ به چاپ رسانده است.

۱۳. ضمیمه تعلق‌نامهٔ امیر خسرو: پروفیسور امیر حسن عابدی و دکتر سیّد مقبول احمد این ضمیمه را ترتیب داده و انجمن فارسی هند در سال ۱۹۷۵ م چاپ نموده است.

مقالات تحقیقی و علمی پروفیسور عابدی

پروفیسور عابدی یکی از پرکارترین دانشوران و محققین و منتقدین ادبیات فاری بشمار می‌رود، پروفیسور عابدی به زبان‌های اردو، فارسی و انگلیسی تسلط کامل داشت و از سانسکریت، اوستا و پهلوی نیز آشنا بود. ایشان مقاله‌های تحقیقی در زمینه ادبیات و زبان فارسی به‌رشتهٔ تحریر آورده و در صدها سمینار و گردهمایی بین‌المللی شرکت نموده سخنرانی‌های پُرازشی ایراد نمود. بیشتر مقالات ایشان به زبان اردو و فارسی در مجله‌های ایران، پاکستان، افغانستان و هندوستان به‌طبع رسیده است. فهرست مقالات ایشان خیلی طولانی می‌باشد.

بعضی از مقالات ایشان را انتخاب کرده انجمن فارسی هند به چاپ رسانده است. که عبارتند از:

۱. هندوستانی فارسی ادب (مجموعهٔ مقالات چکیده علمی و تحقیق) در این مجموعه پروفیسور شریف حسین قاسمی چهارده مقاله را انتخاب کرده با پیشگفتار خود در سال ۱۹۸۴ به چاپ رسانده است.
۲. یک مجموعهٔ دیگر مقالات ایشان به زبان فارسی که مشتمل بر ۳۶ مقاله می‌باشد، شاگرد پروفیسور عابدی دکتر حسن عباس ترتیب داده به نام «گفتارهای پژوهشی در زمینه ادبیات فارسی» توسط موقوفات محمود افشار یزدی در سال ۱۳۷۷ هـ ش به چاپ رسانده است که حایز اهمیت ادبی و تحقیقی می‌باشند.
۳. یک مجموعهٔ دیگر مقالات پروفیسور عابدی به زبان اردو انتخاب کرده دکتر اطهر شیر از دانشگاه پتنا (بهار) به چاپ رسانده است.

۴. پروفیسور سیدہ بلقیس فاطمہ حسینی استاد دانشگاه دهلی دو مجموعہ مقالات پروفیسور عابدی به زبان اردو و انگلیسی انتخاب کرده در سال ۴-۲۰۰۳ م به چاپ رسانده است که تفصیل آن درج ذیل می‌باشد:

أ: **سیمای عابدی**: این مجموعہ با پیشگفتار استاد اعزامی دکتر توفیق هاشم‌پور سبحانی (ایران) و مقدمه مفصل مرتب و تأثرات دانشوران و فهرست مفصل مقالات پروفیسور عابدی به زبان انگلیسی، اردو و فارسی در سال ۲۰۰۳ م به چاپ رسیده است.

ب: **مجموعه دیگر مقالات پروفیسور عابدی** به زبان فارسی است این مشتمل بر سخنرانی‌های فارسی اجلاس‌های انجمن استادان فارسی در مناطق مختلف هند، علیگره، لکهنو، گجرات، بمبئی، حیدرآباد، کلکتہ که به‌حیث ریاست اجلاس‌ها ایراد شد، می‌باشند. در این مجموعہ سیزده مقاله به موضوعات مختلف ادبیات فارسی به زبان انگلیسی و یک مقاله مفصل مشتمل بر ۷۲ ورق به‌عنوان «سهم هندوستان به ادبیات فارسی» می‌باشد. این مجموعہ با پیشگفتار پروفیسور اظہر دهلوی در سال ۲۰۰۳ م از گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه دهلی منتشر گردید. این مجموعہ فهرست کارهای تحقیقی برای رساله دکتری که در دانشگاه‌های مختلف هند انجام داده شده نیز دارد.

۵. یک مجموعہ دیگر مقالات پروفیسور عابدی به زبان انگلیسی به‌عنوان «تصوف و عرفان در هند» توسط وشو پرکاشن، دهلی نو در سال ۱۹۹۷ م منتشر گردیده است. هم‌اکنون بسیار مقالات مهم پروفیسور عابدی که در مجله‌های فارسی به چاپ رسیده در گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه دهلی محفوظ می‌باشند. این همه مجموعہ‌های مقالات پروفیسور عابدی دارای اهمیت زیاد می‌باشد و پژوهشگران نیز ادب دوستان فارسی زبان می‌توانند از آنها استفاده کنند.

پروفیسور عابدی در تلاشی ابیات ناشناخته شعرای هند و ایران بسیار علاقه‌مند بود. ایشان بسیاری از اشعار و ابیات ناشناخته شعرای فارسی‌گوی هند و ایران را با تفحص و مطالعه عمیق به دست آورده و بعد از مقابله با دواین چاپی که بیشتر در نسخه‌های چاپی دواین و کلیات آنها دیده نمی‌شود، در مجله‌های مختلف به چاپ رسانده است.

تحقیقات ایشان به هر طور شایسته تمجید و تجلیل می‌باشند که همواره در راه شناختن نسخه‌های خطی، بیاض‌ها و جنگ‌ها که دارای ابیات و اشعار شعرای هند و ایران زمین می‌باشند، سعی بلیغ نموده‌اند. برای به‌دست آوردن نسخه‌های خطی زحماتی فراوان کشیده و سفرهای دور دراز را در پیش گرفته. لازم است که محققین درباره‌ی این اشعار ناشناخته که توسط پروفیسور عابدی کشف شده تحقیقات مزید نموده، به‌تصویب رسانند و دیوان‌های این شعرا را از سر نو ترتیب و تدوین نمایند.

شعراى نامدارى که اشعار ناشناخته‌ی ایشان را پروفیسور عابدی کشف نموده عبارتند از: سعدی، امیر خسرو، ظهیر فاریابی، کمال خجندی، خواجوی کرمانی، هلالی جغتایی و بسیاری دیگر شعرای هند و ایران که اشعار ناشناخته در دواوین ایشان دیده نمی‌شوند. پروفیسور عابدی همواره در صدد به‌دست آوردن نسخه‌های خطی، زحمات سفرهای طولانی کشیده. یکی از معاصرین و دوست و رفیق صمیمی او پروفیسور نذیر احمد (مرحوم) ضمن اظهار رای درباره‌ی زحماتی پروفیسور عابدی و علاقه‌مندی ایشان در تلاش نسخه‌های خطی گفته بود:

”علاقه‌ای که پروفیسور عابدی به ادبیات فارسی دارد، در میان هیچ کس از معاصران دیده نمی‌شود، او به سراغ نسخه‌های خطی بسیار کوشیده و می‌توان گفت که کمتراند کسانی که مثل او کتاب‌ها را دنبال کرده باشد. شاید هیچ گوشه و کنار هند باقی نمانده که او به مسافرت علاقه فراوان دارد و در دوران سفرها در جستجوی کتاب‌ها پرداخته است و مقاله‌ها نوشته.“

به پاس خدمات ارزنده‌ی ادبی و مساعی بلیغ ایشان در ترویج و ترقی ادبیات فارسی در هند، انجمن فارسی هند به‌موقع هفتادمین سالروز تولد او در سال ۱۹۹۰ م یک جمله یادگاری به نام «عابدی‌نامه» به چاپ رسانید که مشتمل بر احوال خود نوشت پروفیسور عابدی و مضامین از دانشوران دیگر می‌باشد.

یک پروژه بسیار پرارزش پروفیسور عابدی این بود که تاریخ مفصل و مستند ادبیات فارسی در هند ترتیب داده شود. برای این مقصود پروفیسور عابدی از زمان پیش از سلطنت دهلی، دوره خلیجیان، دوره تغلقیان، سید و لودی، دروه تیموریان هر دوره را به یک پژوهشگر تفویض و واگذار نمود که درباره‌ی احوال و آثار شعرا و نویسندگان و

مورخان هر دوره رساله دکتری بنویسد. شکر خدا که این کار بسیار مهم و تاریخی در زندگانی ایشان به تکمیل رسید ولی هنوز بیشتر به شکل رساله دکتری در کتابخانه دانشگاه دهلی محفوظ می‌باشند. لازم است که این رساله‌های دکتری به اردو و فارسی ترجمه شده، چاپ شوند تا مقصود اصلی پروفیسور عابدی مرحوم به دست آورده شود. اگر این کار مهم انجام یابد، بهترین اظهار ارادت و احترام به این مجاهد و بابای فارسی در هند خواهد بود.

پروفیسور عابدی عضو شورای اداره تحقیقات عربی و فارسی پتنا (بیهار)، عضو هیئت آموزش فارسی در دانشگاه‌های وارانسی، پتنا، گجرات، بوپال، عثمانیه، رامپور، پنجاب، دهلی، دانشگاه جواهر لال نهرو، جامعه ملیه اسلامی و بسیار دیگر نیز بود. مجله‌های مختلف هند و ایران شامل کردن اسم این بزرگوار در هیئت تحریر و اداری مجله‌ها مانند مجله تحقیقات عربی و فارسی تونک، مجله بیاض (دهلی) غالب‌نامه، مجله قند پارسی (مرکز تحقیقات فارسی، رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، دهلی‌نو) موجب افتخار می‌شمردند. خود ایشان یک مجله به زبان فارسی به نام «آهنگ» تقریباً پنجاه سال پیش در سال ۱۹۵۸ م منتشر کرده بود که چند سال ادامه داشت. ایشان رئیس کمیته فخرالدین علی احمد، معاون رئیس ایوان غالب و بسیاری انجمن‌های دیگر هم بوده.

جایزه‌های ادبی

۱. در سال ۱۹۷۲ م به پاس خدمات شایسته او مدرک توصیفی در ادبیات فارسی از طرف رئیس جمهور هند به ایشان اعطا گردید.
۲. در سال ۱۹۷۵ م به پاس خدمات به زبان فارسی، موفق به دریافت جایزه «ساختیه کلا پریشد» (دهلی) گردید.
۳. در سال ۱۹۷۸ م از طرف مؤسسه غالب دهلی‌نو جایزه موسوم به «فخرالدین علی احمد» (رئیس جمهور سابق هند) برای تحقیق و نقد به وی اعطا شد.
۴. پروفیسور عابدی از طرف کمیسیون اعانه دانشگاهی دولت هند «استاد ممتاز» (Professor Emeritus) منتخب شد.

۵. در سال ۲۰۰۲ م از طرف دولت جمهوری هند به او نشان «پدم شری» اعطا گردید.
۶. در سال ۲۰۰۰ م انجمن مفاخر فرهنگی ایران سپاس خدمات پُرازش او جایزه اعطا نمود.
۷. در سال ۲۰۰۸ م از جایزه بین‌المللی فارابی به ایشان مفخر گردید.
۸. انجمن استادان فارسی هند به ایشان جایزه «استاد ممتاز» اعطا نمود.
- دوستاناران فارسی زبان در سراسر هند ایشان را به افتخار «بابای فارسی در هند» موسوم کردند. بنیانگذار انجمن استادان فارسی در هند بود و چند سالی ریاست آن انجمن را به عهده داشت.
- افسوس صد افسوس این مرد مجاهد و بزرگ‌ترین شخصیت ادبیات فارس در هند بعد از خدمات پُرازش در سن ۹۰ ساله به تاریخ ۴ مه ماه ۲۰۱۱ م مطابق ۳۰ جمادی‌الاول ۱۴۳۲ هجری داعی اجل را لبیک گفت و پنجم مه ماه در گورستان نزدیک جامعه ملیه اسلامیہ نقاب خاک بر روی خود کشید و شاگردان و دوستان با چشم‌های اشکبار او را وداع گفتند:
- آسمان بر لحدش شب‌نم افشانی کند سبزه نورسته این منزلش را نگهبانی کند
 پروفیسور عابدی که مرد نکوکار، بشر دوست، معلم اخلاق بود که با هرکس نیکی کرد، صدها نفر از ذات گرامی ایشان استفاده کرده در سراسر هند و خارج از هند مسئولیت‌های عالی دارند. به قول سعدی شیرازی:
- سعدیا مرد نکو نام نمیرد هرگز مرده آنست که نامش به نکویی نبرند
 انسان مانند پروفیسور عابدی که بی‌غرض و بی‌لوث و بدون تمنای شهرت و نام بود فقط خدمت خلق و خدمت زبان فارسی مقصود زندگانی ایشان قرار داده بود:
- عمرها در کعبه و بتخانه می‌نالد حیات تا ز بزم شوق یک دانای راز آید برون
 شکی نیست که انسانی مثل ایشان در این دنیا کمتر به وجود می‌آیند که «نه شهرت تمنّا دارند و نی نام می‌خواهند» و از خدمات برجسته خود در دل‌های مردم این‌طور محکم جا می‌گیرند و فراموش نشدنی می‌شوند.